

եւ յուղարկաւ վարդապետաց հաւաքեալս: Իսկ մէջտեղերը սա գրուած կայ տարբեր գրով. «Չվերջին ստացող սուրբ գրքին որ կոչի ոսկեփորկի յիշեցէք զպետարն որ է որդի . . . (սննննննն) . . . աջ տաճկաց որ գերի էր վասն իւր եւ իւր ծնաւզաց հոգւոյն Աստուած օղորմի ստացէք ամէն, հայր, Անշայտ եւ թէ ո՞ր թուականին գրուած է:»

Չ. Բարախի 632 երեսէ բաղկացեալ, վերջին մէկ կամ երկու թուղթ պակաս է, ոչ թուական ունի եւ ոչ յիշատակարան: «Չգործս ձեռաց մերոց, եւ այլն ստղծման բնովը կը սկսի. «Առաջին քարոզն է Պէնէկոստէին, հոգւոյն սրբոյ գալուստեան ի վերայ բանին յօշ. Գլխ. 14 համարն, ուր ասէ տէրն. Եթէ սիրեց զիս զպատուիրանս իմ պահեցիք, եւ ես աղաչեցից զշարք եւ այլ միթիմարիչ տացէ ձեզ, զե ընդ ձեզ բնակեացի ի յաւիտեան եւ այլն . . . եւ կը ձառնէ այս բնաբանին վրայ երկարորէն: Երկրորդ քարոզը սուրբ Երրորդութեան վրայ է, վերջապէս պահոց, ամենբու եւ շատ մը բաներու վրայ: Մ. Տ.

ծրդ անկեղծում շեր տալստիմ, Գոռար, Կորսար եւ Կայսայէր: Ուշոն ծիծողութեան կեցար սանայս. Չէք պատմիր իմ իւր սեր:

Տնասը քրոյն իմ հայրանմիք, Տնասը կողմոց ուրախ յորհրդ, Կաս ջրանայից մեր պատանայք, Իրեց իրեց կամ սկստիրէ: Հայրնանայից մարտիկներ գոռ, Մարտապարիս ազգիս բնիքս, Միթէ տնան մեր գիւղանոց: Ինչոն ծիծողութեան չէք թերեր շուր. Բարնիրաներս նմ արդեօք ուր. Ա՛յ, պոտի յորն է վերջս:

Գոռք շիրիմը իրեց նոյն նոյնս ոտից անցաւ ոտից. Գոռք յիմ տան օտաւք զեղում, Եւ թընամիմ շուրս անմոռաց Նսեմացոց օրն նոյնմի: Ես կորսուած մարդ մ'աղէկեց, Շրջանմերս հիւսիմ անքրե: Տնասը քաղցրիկ իմ հայրնմիք, Ծիծողութեան, բնիքս արագաթնեւ, Չէք տար յորն իմ ձորակն:

J. P. de Béringier.

Յորգ. Յ. Տ.

ԲԱՐԱԽԱՆԵՐ

ԽԱՅ ՈՐ ԶԵՓԻՉ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԾԻԾՈՂՈՒՆԵ ԵՒ ՊԵՆԴՈՒՆԻՑ

Ստար երկիր իմաց գոռ Մարտիկ մը գոռ կ'ըսէր ցառով. «Բարեւ ծիծողութեան: Ենկիր հնդի Գոռք կը քաշիք ձրեմեան զով: Ծիծողութեան սիրտն, եւ անմարմեր Չէր կը դիտեմ տարւից հորան. Միթէ՞ք հիքրս աւետարներ: Գիտեմ անդուշտ Գոռք էք տնամ իմ հայրնմիքս, իմ որդիս. Ծիծողութեան, թընուած հէք պանդիտիս Զորմիք արդեօք մի աւետիս Զիմ սիրտն հայրնմեաց:

Երեք տարի կը իմրանմ' միշտ Որ աջն ձորն մեկ իմ շուր տար, Որ դոռ մանուկ՝ օրեք անկիւն մ'երազէի եւ անդադար: Հոն, ուր առաւ մ'արծաթազոյն կը կայկալէ յըստակառն, Որ շնորհալի բառիկ սպասեմ, Հոն Գոռք տնաց իմ պարզ յորիկ: Հէք պանդիտիս չէք տար մի շուր Այն ձորն յարազիկ:

Թորեւս ձեզմէ մեկ հոն ծընաւ, Որ եւ, ծիծողութեան, նկայ յաշտարն. Ուրախ իմ մարդ տնասը բընաւ, Տնասը մի օր զինքն անաշտար: Սրդ իւր եկան ժամը շետին, Ո՛չ ապարեմ աւեմ վայրկեան Կարծիք լըսի խորքի քայլեր:

ՎԵՐՋԻՆ ԺՈՐՏՆԱԿԱՆԵՐԵՆ ՎԵՐ ՄԸ

(Երեւոյն-Երեւոյն-Երեւոյն)

20. Շատ ուր:

Վաւաճաններն մինչեւ գիշեր հոս սպասելէն ետք՝ պահանջը մը կ'եցուցին, որ զահերիցուն անէն ելլեն իմացնէ: Իսկ իրենք սրճանայ մը մտան, եւ այլեւայլ սեզաններու քով նստան: Բայց սպասուած լրբերն նոյն իրիկուն չեկան:

Տերութեան պալատին դիմացը՝ Մայր եկեղեցին շինուած է. երկրորդ օրն Յիսուսի Ս. Սրտին տուն էր: Եկեղեցական պաշտամունք առաւօտ կանուխ սկսան եւ իրիկունն վերջացան: Գաւառականներն զահերիցուն կրօնական հագին կը ճանշային. դիւանին որ Բիւրոյի Ժողովուրդեան կրօնական կենտրոնանման մասնակից լիլլար: Գիտէին միանգամայն որ Յիսուսի Սրտին բնիկներու հետ անդամ գրուած էր, ուստի եւ աղթիքի ժամը պիտի լանդներէր: Ջգրիտունայս աղթիքի հրաւիրող պանդակի, զգաւաճաններն ալ զարմեալ իրենց զարանը հրաւիրեց:

Այս անգամ ուշ եկան: Գահերէն արդէն եկեղեցի մտած էր: Կարիս Մարտիկ մեծ ասի օրեն կը հաղորդուէր, եւ նոյն օրն ուրիշ հաւատացեալներն կանուխ եկած էր:

Գահերէն եկեղեցին ելած աստեղ Գամբուզան եւ Գաւառայի հրապարակի վրայ էին: Սա կայն զահերիցուն վրայ տարածեալ չհամարեալ:

կեցան, առաջնորդ շուներն. բայց ասելի բազմութիւն ժողովրդեան եկեղեցի կը մտնէր կ'ընէր. թէեւ այսօր կանուխ ասեմ գահերէն իւր թիկնապահն հետն առած չէր, բայց ամենեւին տարակոյր չկար որ բոլոր հաւատացեալք իրեն պահապանն էին:

Գաւառններուն նոյն օրն ալ, անկարմար կ'երևար: Գահերէն կանուխ տուռ մտաւ. եւ այնպէս կ'երևար, որ ալ գուրու պիտի չընէ: Ոտիկանապետն եւ համաժողովոյն փոխ-գահերէն Նեոմանոր տունն եկան եւ ասան այս մեծ ժողովոյն գումարման վրայ խորհրդակցիլ: Ուրիշ պատշաճաւորներ ալ կը մտնէին կ'ընէին, վերջապէս այնպէս կ'երևար որ նոյն օրն ալ գահերէն տերութեան գործերով ստատիկ զբաղած ըլլայ:

Տը, Բոլանդոյ սպանութեան յաջորդելուն վրայ սկսած էր տարակուսել: Առանց մէկուն բան մ'ըսելու տուռ գնալի կարեւոր գորտածներն եւ պատակաւ իրենք անգիլ մը մէջ դնելով՝ ծառային տուաւ. որ նամակատուն տանի, որպէս զի Բերուղլուի: Պատարաստ դրամն եւ Բերուղի արժէք ղեկերն ծոցը դնելով՝ ծառային հրաման տուաւ, որ արկը տանելէն ետքը ձի մ'առնու եւ քաղաքին հարաւային դրան քողի իրեն սպասէ:

Պաշտէ թէ Բոլանդոյ արձանոց մտած էր, Սահրէզ՝ որ հրապարակին վրայ կը սպասէր, վաղելով՝ եւ ստատիկ խռոված ներս մտաւ: Սեղանի մը շուրջ նստեցաւ եւ ջովինին ականջէն վար փախաց. «Գահերէն կ'սուր եւ Բալլիարէի ընկերակցութեամբ հիմար պալատէն ելաւ:

Վարդութեամբ մ'այս լուրը տարածուեցաւ, բայց բնականապէս վրան քիչ մ'առնէր անցաւ: Չէին կրնար ամէնքը միասնալայն ոտք իյնլ: ապա թէ ոչ՝ ուրիշներուն կասկած կու տային: Ուստի մինչեւ որ մէկիլ մէկիլ հրապարակին վրայ եկան, իրենց որան մեղմաւոր փողոցն անհետացած էր: Բայց անտարակոյս ետ պիտի գառնար, անոր համար նոյն տեղն սպասեցին անոր:

Գահերէն Տոննա Իրազլլային եւ անոր դասերը զացած էր, որպէս զի երկու Գուրնդոնեքու վրայ տեղեկութիւն մ'առնու: Գահերէնուն կ'ընէ՝ զՏոննա Իրազլլայն իրեն համարիտ ու համակարծիք տեսնելով՝ արտաքոյ կարգի կապուած էր անոր: Անոր համար ընկերացաւ իւր ամուսնուն: Երկու Տիկնայէ չկցցան տեղեկութիւն մը տալ. բայց խիստ մեծ տեղ փոխարէր իր մը շառնուր լաւ նշան էր համարէին. վրան զի թէ խիստին զար, անոր օգնութեամբ պիտի կարենային դարձաւ խաղաղութիւններ ընել եւ անշուշտ ապահով ելք մը պիտի գտնէին: Խիստին այսօր Տարի եւ որ հասնի, գահերէն ու իւր ամուսինն այսպիսի խօսքերով երկու ամսիկէն արդ վշտեան արմատն էր մխրթարէին:

Գահերէնուն ամուսինն ամբողջ կեանքին ետքն իւր մօրը քով անցընել ուզեց, գահերէնն իրեն ընկերացաւ: Իրկիւնն եղաւ. Տոն Կարիսա Մարեայ իմեք բաժնուեցաւ. եւ հիւանդանոցներն այցելութեան քնաց: Յաջորդի բժիշկն եւ լաւ քիմիագետ ըլլալով՝ մարդկութեան վշտերն ամուրկուն կը գարծածէր իւր ունեցած փառսութիւններով:

Նստեմանուր սկսած էր, երբ գահերէն իւր Բալլիարէն հրամանատարին հետ պալատան աւա-

ղեւի հրապարակն եկաւ: Գաւառններն իրենց զահին կը սպասէին, ամէնն ալ հոն էին. վերջին վայրկեանն նոյն իսկ Անտրատէ հասած էր. բնական է որ երկույն բարակ մեկտեղ իւնէին ատուր առեւոր չէր. այսչափ բուս միայն, որ խիստին փախելէն ետքը զինքը մէյմըն ալ չէ տեսած: Ներսաստաւ Սեղանի՝ ձեռքը արդն գաւառապանին վրայ դրած էր սպասէր: Սահրէզ վանդակին մէջ գերի բռնուած վագրի մը նման վեր վար կը շարէր, եւ ընչազքն կը ծամծմէր: Գաւառնականն եւ Անտրատէ թովէ թովէ կեցած կը խօսէին, իսկ Գառնէլոյ ճակատին քրտիկը սրբելով՝ մերթ ասոր եւ մերթ անոր քովէ կ'երևար: Քիչ մ'անդին ուրիշ փոքրիկ խումբ մըն ալ կեցած էր, որ այս գաւառնաժողովեան մէջ կարեւոր կը պիտի ըլնէր: Միայն Տը, Բոլանդոյ եւ Մանգալոյ կը պակսէին: Սրանոցի մէջ մարմարեայ սեղանի մը շուրջ նստած՝ Մանգալոյ շարունակ անհանգստութեամբ Բիայոց Մայրոյնի հրապարակի կը նայէր, իսկ Տը, Բոլանդոյ լեմնի օշարակ կը խնէր եւ քուր նստողին օշարակը կը գողէր: — Զանկարծ խօսքն ընդհանց եւ Մանգալոյին ականջէն՝ «Գահերէնցը կու գայ», ըսաւ:

Մանգալոյ նետի մը պէս հրապարակ նետուեցաւ եւ գաւառններուն լուր տուաւ: Տը, Բոլանդոյի սրտան ալքը զգահերէն եւ զԲալլիարէն նշմարած էր. վաղի փողոցն հանդարտ հանդարտ կու գային: Երկուքն ալ անգէն, միայն բարակ գաւառան ունէին:

Գահերէնցը հրապարակին մէջ տեղն հասած էր. յանկարծ սկսաւ եկեղեցոյն մեծ զանգակը հնչել: Աղթթիք վերին ժամն էր եւ «Զբեք Աստուած» զհարաւանական երգն սկսաւ:

Ե՛կ, Բալլիարէս, ըսաւ գահերէն, այս օրը չէնք կրնար լաւագոյն կերպով անցընել, բայց եթէ չքրիստոնէութեան գահաւանութեանց մասնակցեալ լով՝, եւ արագ արագ եկեղեցի մտնա:

Գաւառններուն աղաղած ու շփոթած էին:

«Ստատնայ մը վարձած պիտի ըլլայ», միմայ Ռեյոյ ոտքը զարնելով:

Բոլանդոյ՝ գահերէնուն ետ գառնալն տեսնելով տիրած էր. բայց Մանգալոյին բան մը չըսաւ:

Մանգալոյ երթալով անհանգստան կ'ըլլար: Մերթ հրապարակի կը նայէր, եւ մերթ սեղանին վրայ. գաւառնի կը խաղար եւ մատուցողներով կը թմրիկահարէր. վերջապէս մրմաց. «Անիշեալ գործ»:

Ի՞նչ ունիք, ըսաւ Տը, Բոլանդոյ, իրը կէս ժամ ուշացաւ:

«Այո, աղթթիք վերջին ժամն է:

Ճակատ, կրկնեց Գառնէլով Տը, Բոլանդոյ, իւր աղթթեալ վերջին ժամն է:

Բայց այս ժամն անցնելուն պէս բոլոր բաղմունքներն կ'եկեղեցիէն դուրս պիտի իյնէ, եւ հրապարակի պիտի լեցուի:

Մահ՛ ու կայծակ, մանչեք Բոլանդոյ, ասոր վրայ չէի մտածած. այսօր հետեւ ապառ ժամանակ չկայ, Անտրատէ եկաւ, խիստին ալ ամէն բազմ կրնայ գալ:

Տը, Բոլանդոյ ոտք ելաւ եւ Ռեյոյին հետ խօսելու գնաց. քանի մը բազմ շերմապէս խօսեցին

եռորդ՝ տեղը գարձաւ: — Ռեկոյ շոր կողմը նայեցաւ, երեսասորդ մը տեղանքով՝ կանչեց, ականջէն զար բան մ'ըսաւ, երեսասորդը զլուրը ծռելով եկեղեցի մտաւ:

Ռեկոյ եւ Սանդրէզ պալատին սանդուղներէն վեր ելան եւ խօսելով նախագաւթին առջեւը կեցան: Սանդուղին վարի ստախմանին լոյս կեցած էին Գամբուզանա, Գոռնէյոյ եւ Անարատէ: առանց գիմացն ալ ուրիշ քանի մը կարծեկիցներ:

Այս միջոցին զահերէցն բազմութեան մէջ դետինը ծունկ դրած՝ երկնաւոր թագաւորին առջեւ՝ Էդուարտոր ժողովրդեան համար զխալիք կ'աղօթէր, եւ Աստուած այս աղօթքն ուղեկ իբրեւ վերջին զոհ մ'ընդունիլ:

Ուսը թեթեւ մը շալափուեցաւ, զահերէցն բարեպաշտ մտածութիւններէ արթնցաւ, զլուրը դարձուց եւ անծանօթ երեսասորդ մը տեսաւ:

«Տոն Ռապիւղէ Սանդրէ ժամ մը վեր Չեր Ասեմութեան կը սպասէ, կարեաւոր լրէր ունի եւ Չեր Ասեմութեան վճռոյն կը սպասէ»:

«Եկու՛ր Բալիարէն, Թիթան,» ըսաւ զահերէցն, եւ կարճ աղօթքէ մ'ետեւ՝ ընդերակցին հետ մեկտեղ եկեղեցիէն ելաւ: — Ասոնց ետեւէն կու գար լրաբեր պատանին:

Երբոր զահերէցը Բալիարէնի հետ պալատին սանդուղներէն վեր կ'ելլէր, դաւաճաններն խորին մեծարանքով ողջունեցին զինքը: Գահերէցը սանդուղներու վրայ զիջէր եւ զՍանդրէ տեսաւ: առաջինոյն որ իւր անձնական բարեկամն էր, ժպտելով ըսաւ. «Ինչպէս կը տեսնե՞ս, ոչ միայն Բիդոյի հրամանատարն չոտ է, այլ ամբողջ պաշտակալաց խումբ մ'ալ հետը:» ըսաւ եւ առջեւէն անցաւ:

«Չէ, ըսաւ Ռեկոյ սուրը քաշելով, այսպէս չէ,» եւ կտառելով ծեփ մը սուրը զահերէցուն դիմուն զարկաւ:

Տոն Կարսիս երկու ձեռքովը դիմուն խոր վերքը բռնեց: Նոյն միջոցին Սանդրէ ալ սուրը հանեց. բայց Բալիարէն վրան յարձակեցաւ եւ պոռաւով պալատան պահանդէսներ կանչեց: Ռեկոյ նոր հարուածներ տալու կը պատրաստուէր, իսկ Կարսիս կ'ուզէր ծածկուելով հարուածն ի գերեւ հանէ: Գոռնէյոյ, Գամբուզան եւ Անարատէ սանդուղներէն վեր վազեցին: Գոռնէյոյ սուրը հանեց, իսկ Անարատէ ձեռքը բազմահար մ'ուռնէր:

Արթունակի ծայն ելաւ: Գահերէցն գոչեց եւ մինչեւ սանդուղը զլուրը վազեց. հոն ինկաւ եւ ստախմաններէն վար փակին մէջ գլորեցաւ: Բոլոր դաւաճաններն սերմեց, զաշայներով վրան թափեցան: Մէկ վայրկեանի մէջ քանաւորեց տեղէն վիթաւորեցին:

Պալատան պահանդէսը գուռը մը ներս յարձակեցաւ:

«Էդուարտոր դարձեալ ազատ է,» զոչեց Ռեկոյ եւ արհեստով արժան սուրը ցուցաւ:

«Մատի՛շ շուն,» կրկնեց զինուորներէն մէկն եւ սուրին փորը վառեց:

«Կապե՛ք այս մարդը, ըսելով Բալիարէն զՍանդրէ զինուորներուն նետեց: Միւսներուն վրայ յարձակեց՝ եթէ անձնատուր չըլլան, զարկէք մեզուցէ՛ք:»

Բալիարէն շուտով մը Սանդրէի ձեռքէն սուրը յափշտակելով՝ զինուորաց զլուրին անցաւ եւ ամէն կողմ ջրուող մասնիշներու խմբին ետեւէն ինկաւ:

Նոյն միջոցին ժողովուրդն զահերէցուն բուրդիքը ժողոված էր. թէեւ շատ վերքեր առած էր, բայց դու շունչը վրան էր. միայն խալիք չէր կրնար: Եանկարճ հրապարակին վրայ լալ ու հեծեալ մըն է լուսեցաւ:

Կայծակի պէս տարածուեցաւ այս թօթն, եւ եկեղեցւոյ մէջն բազմութիւնն սկսաւ դուրս թափիլ, երգիւնը դադարեցաւ, քահանայը իրենց զգեստներովն դուրս վազեցին, արքայիսկուսքս՝ կարգադրեց, որ զկարսիս եկեղեցի բերեն:

Կարսիս Մոռնոյ ինք զինքը կորսնցուցած չէր: Իւր շուրջն գործուածները կ'իմանար, եւ արհեստից կերպարանայը իրաւ որակաւ ծեփ տեսնե՛ր նշմարուեցաւ, երբ քանի էր հոգի զինքը վերցուցին եւ տարին այն կենդանի Աստուծոյ տունը, որուն համար աշխատած էր իւր բոլոր կենացը մէջ:

Զինուորները եւ ժողովուրդը փակղղներուն ետեւէն ինկած կը հալածէին: Գոռնէյոյ կողմակի փողոց մը մտաւ, եւ կը յուսար որ միջոյ մէջ պիտի կարենայ պրծիլ:

Երեք զինուոր ետեւէն ինկան. մինչեւ փողոցին վերջին ծայրը դնաց վազելով. բայց դրան մ'առնէւ ստիպուեցան կանգ առնուլ, վրան զի անեկ փողոց մըն էր: Տուն մը մտնելու ժամանակ շունչեցաւ. քանի մը վայրկեանէն զինքը զինամթափ բրին, կապեցին եւ տուն մը գրին՝ ուր վրան կը հանէին: Գոռնէյոյ այս պարագային պարտական էր իւր կենանքը:

Գամբուզան աւելի գէշ վիճակի հանդիպեցաւ. փակելու տանն հրապանակար եղաւ: Բայց Անարատէի վիճակն ամենէն գէշ եղաւ: Կը յուսար որ հասարակ դէպք մը հագած ըլլալով՝ պիտի կարենայ ազատիլ, բայց Բալիարէն զինքն աւել չկորսնցուց: Անց հոգւով ետեւէն ինկաւ, մէ վերջապէս բռնեց: Զինքը պալատ դարձնել ուզեցին, վրան զի այս զարհուրելի սնտրեմութեան դոյժը տարածուելուն պէս՝ համաժողովոյն փոխ-գահերէցն, վերին դատարան ու ոստիկանպետն հանկած էին: Բաղադրեց խուռնընթաց փողոցները կը շրջէին եւ կտառեմարները կը փռուէին: Սպանդաղ անունները գիտնալ կուգէին, որպէս զի երթնան անոնց աներն հարձ յայտատի ընեն: Չորս կողմանէ անեծք ու սպառնալիք: Այլուրիս կողմով խմբի մը հանդիպեցաւ զԱնարատէ բերող գուռեր: Գոռնէյոյ վայնասուն մըն է լուսեցաւ: Սրան զնդին ընկերեալ, որոնց մէջ Անարատէ աւելի մեռած՝ քան կենդանի կը քաշէր: Երթալով մօտեցան, զորաց հրամանատարն հրամայեց որ անցնելու տեղ տան. միտ դնող չեղաւ, զինուորներն սկսան թովէ թով գալ եւ իրենց կայանաւորն ծածկուել ջանաւ: Իրենց զնէք կտառած ժողովրդեան դէմ դարձուցին: Ի զուր, ի զուր: Մէկ կողմը քռուցան: Վերջապէս զորսուր մ'ապահաւաւ: Եւ զԱնարատէ օձիքէն բռնեց եւ ամբոխին մէջ քաշուտեց:

¹ 1877ին առաջ շարժուին այս արեւիսկուսքուն ալ պատարագի պիւրն մէջ թոյն խառնելով սպաննեցին:

Ջիւնտներն քովը զգացած ժողովուրդը զՆարա-
տէ գետին նետեց եւ քարերով զարկաւ մեռցուց։
Այս միջոցին գունդը մը ձիաւոր կը մօտե-
նար։ Ետքը հողի էին, իրենց առաջնորդէն զատ
ամենն ալ երկայն նիզակներով զինուան։ Երկուս
հրացաններն ամենք օւսերուն վրայ, ունեցն ալ
մարմերուն վրայէն կոտորած էին։ Թէ՛ ձիւներ եւ
թէ՛ ձիաւորներն սաստիկ յոգնած ու պարտասած
էին, սակայն իրենց երկատարը առաջնորդը զինքն
կ'սգեւորէր եւ կը փութացնէր։

Երբոր փողոցը մտած խրմէնէսին — ինքն էր
— արտին վրայէն ծանր քար մ'ինկաւ եւ ըսաւ.
«Գոհութիւն Աստուծոյ, առանց վտանգի հասանք։
Նը կարծեմ որ յարմար տեսնեն է, վասն զի թիւէ բան
մը պատահած ըլլար, կէս ծաման կը լռէինք։»

Զիւն սանին թողուց եւ սկսաւ հանդարտ
քալել։ Մտադրեալ վաթ առաւ եւ սկսաւ ճակտին
քրտիկը որդել։ Միւսներն ալ էւր օրէնսալին հե-
ռեւեցան։

Երբոր արուարձաններէն անցնելով՝ Բիդոյի
բազմամարդ փողոցները հասան, զատաւորին որդին
հարցուց, որ միշտ այսպէս բազմամարդ են այս կող-
մին։ Ամէնուն երեսաց վրայ անհասկատութեան
եւ խորովութեան նշաններ կը տեսնէր։

«Հէ, գոչեց խրմէնէս ասը մը՝ որ կը վազէր.
Բիդոյ ի՞նչ պատահեցաւ։»

«Չէք զիտեք, կրկնեց ուրիշ անցաւոր մը, որ
վազելով կ'երթար. գահերեց մեռցուցին։ Բխայցա
Մայրոջ հրապարակը սպանդանոց դարձած է, հա-
րիւր հողիք աւելի մարդ սպաննուեցաւ։» Այս
խօսքերով՝ գողդալով սկսաւ իւր տունը վազել։

Խրմէնէս դիմաւ մը պէս բռնատեցաւ. եւ
սեւեռեալ աշուրներով այս բոլոր տողը քաղա-
քացւոյն կը նայէր։ որ արդէն հեռացած էր. ընկեր-
ներէն մէկը թիւրը քաշելով խրմէնէս իւր թմբու-
թեան արեւոյնց։

«Առաւ լուր է, ըսին ընկերները, ո՛չ հրացանի
ձայն կը լսուի եւ ո՛չ զանգակի։»

«Գահերէն սպաննուեցաւ, գոչեց խրմէնէս
ահագին ձայնով մը, սպաննուեցաւ, սպաննուեցաւ.
եւ երկու ձեռքն կուռի ընելով քուրքին վրայ դրաւ։
Եւ ես ուշ եկայ, գոչեց հինգ բուլե ուշ եկայ...
Ետաւ, ընկերք, յառաջ, իրն իմանա՛նք։»

Ի՞նչ մըն ալ խռնեալ ձիւն կողը թիւեց իւր
կարթնով եւ արագաւ։ Գեղացիներն զարհուրած
ետեւէն կը վազէին։

Որչափ որ Բիւրացա Մայրոջ հրապարակը կը
մերձենային, նոյնչափ ինչ կը ստուգուէր։ Ձարհու-
րած քաղաքացիներու հանդիպեցան, որոնք —
«Ի՞նչ սպանուցա՞ց կը գոչէին։ Ա՛յ տարակոյս
շմաց, խրմէնէսի ակռաներն սկսան իտրուկ կցիկ
եւ աշուրներն արտասուք լնցուեցան։»

Բայց իւր հօր եւ բարեկամի մահուան վրայ
զգացած արտառուշ ցաւին հետ, սկսաւ արեւն ալ
երակացը մէջ ի վե՛թեփնորթութիւն ետալ ու զե-
ռալ։ Մարդասպաններն իւր ձեռքովը պատառ
պատառ ընեին՝ իւր հեշտութիւնը պիտի ըլլար։
Կատարի ձայնով մանչիւն մ'արանկեց, երբ լսեց որ
քաղաքացիներն իւր միւսին կ'ըլեր՝ Գուռեոյ փո-
ղոցին մէջ մէկը մեռցուցին։

Վերջապէս թանձրախուռ բազմութեան մը
պատահեցան որ ահագին կերպով պոռայով իրենց
վրայ կու գան։ Ըսողը գլուխը մէկն անցած էր. որ
կատարած մարդը ձեւեր կ'ընէր. «Բապարքն բոլոր
փողոցները բռնախն, որպէս զի անպիտաններէն
մէկն ալ չիսխալէ՞ կը գոչէր, եւ օդի մէջ երկու
ձեռքերը կը ծօծացնէր։» Այլեւարդոյ, գոչեց
սաստիկ ձայնով մը, այս բարի մարդիկներէն մէկ
քանիք առ եւ Կուսայաթիք ծամբան պաշտօն, իսկ
եւ զէպ ի հարաւային գուռն երթամ։»

Խուժը մը բաժնուեցաւ գնաց։ Իսկ մեծագոյն
բազմութեան գլուխն անցնող մարդը վազելով յա-
ռաջ կու գար, կատարել աղաղակաւ։

Խրմէնէս միշտ կը մօտենար այս խմբին եւ ի-
րեններովն ծամբաւ մ'անկիւն կեցաւ, որպէս զի բազ-
մութիւնն անցին։ Այս ձայնը ծանցաւ, բայց մի-
շտով թիւնն՝ լսած խօսքերուն իմաստին հետ չէր
կրնար միաբանել։ Երբոր բազմութիւնն այնչափ
մտեցաւ, որ խրմէնէս ամենուն երեսը կրնար որոշ
տեսնել, սիրտը սկսաւ սաստիկ բարխել։ Զին
կարթնէր եւ ժողովդեան մէջ մտնելով այն մար-
դուն քով երթալ ուզէր. «Բռնեցէ՛ք, բռնեցէ՛ք
այս անօրէնը,» գոչեց ամբոխին առաջնորդը մատ-
նացոյց ընելով։

«Այս ալ դաւաճաններէն մէկն է, պոռաց
այն մարդը խրմէնէս մատնացոյց ընելով, վար ա-
ռեք ձիւն։ Լրապորտներէն կարեցէ՛ք։»

Հաղաւարտ ձեռքեր երկնցան խրմէնէսին
վրայ, որ բոլոր գործը թեմաք ինք զինքը կը պաշտ-
պանէր. բայց անմիջապէս ժողովդեան կատարու-
թեան հօշ պիտի ըլլար, եթէ այն վեց գեղացի-
ներն օգուտեան չհասնէին. հրացանները դարձու-
ցին եւ կրթողն ալ ու ձայն հարկաւար հարանու-
ներն կ'իջնէին։ Նոյն միջոցին խրմէնէս բոլոր ձայնովը
կը գոչէր. «Փախելի կ'ուզէ՛ք, զինքը պիտի բռնեցէ՛ք
եւ ետքը զի կարծեցէ՛ք։ Նոյնկալ դաւաճանութեան
զլեւաւորը՝ Տը. Բոլանգուն է։»

Իրօք ալ Բոլանգոյ խրմէնէսին ձեռքէն փախ-
չիլ ուզէր, բայց ամբոխն խոնած էր ամեն կողմը։
Ժողովուրդն չէր գիտեր ընկերը։

«Գիմար է, յիմար, գոչեց Բոլանգոյ. բովան-
դակ Բիդոյ քաղաքը պիտի այրէ։»

«Իրօք, կրկնեց խրմէնէս, եթէ միայն բոցե-
րու մէջ զինքը այրելու համաձայնեան ունենային։
Բռնեցէ՛ք զինքը, ո՛վ արք... Գառք Աստուծոյ,
զինուորք կու գան։»

Նոյն փողոցին ծայրը սուրհներու շողիւն մը
նշմարեցաւ։ Մարդիկն սուրը մերկացած եւ կէս
գուժարտակի մը գլուխն անցած կը վազէր։ Վերին
հրամանատարին կարգադրութեամբ՝ խաղաղու-
թիւնը հաստատուել համար՝ զիշխապահք կը
չըլնէին։ Մարդիկն այս կատարի ձայները լսելուն
պէս՝ իւր զինուորներովն հոն վազէր։

Տը. Բոլանգոյ ալ եկողներն տեսած էր։ Պա-
տին մօտենալով կամաց կամաց տուն մը մտնել կը
շնորար. բայց ասով կատարած ժողովդեան կոտորած
տուաւ. եւ ինչպէս որ աստիկն սովորաբար մէջ ծայրը
միւս ծայրը կ'անցին, նոյնպէս սկսան ինչպէս Բոլան-
գոյին ձեռք զինքը։ Գարձեալ խօսելու փորձ
փորձեց իւր ահագին ձայնով, բայց օգուտ չունե-

ցաւ: Կատարական պաշտօնի իւր ձայնը խղիւղեց, վերջապէս զինուորներն եկան եւ խռովութեան վերջ տուին:

«Յանուն օրինաց կը հրամայեմ, որ ցրուիք, գոչեց Մարգրիէն ժողովրդեան: Իսկ զինուորաց մէկ մասն սկսաւ խռովութեան ճեղքելով՝ միաւորներուն մօտենալ՝ իսկ միւս մասն, Բոլանդ-դոյնի Բաւանդը մէջ մէջ ալ զինուորաց քով իւր բախար փորձել ուզեց: «Բռնեցէջ այս միաւորն, որ զինեալ մարդիկներով գեղեղեն հոս եկեր է:»

«Մարգրիէն գնդապետ, գոչեց խիմնէս ձիւսն՝ վայել: Աստուած զնկզ ինծի օգնութեան խաւրից, մէ թողուք որ առ անորէն փախչի:»

«Երկուքն ալ բռնեցէջ, հրամայեց Մարգրիէն իւր զինուորացը: զինաթմաքի... քննեցէջ զերեւել:»

Ձինուորք հաղիւ կրցան զԲոլանդոյ ժողովրդեան ձեռքին բռնութեամբ ապստեղ: Ենթաւսար մը գրպաններն քննեց: Բազմահար մը եւ լաւ խնկալը թերթալալ մ'ըլաւ: Մարգրիէն թերթալալը բացաւ: Առջի տեսանք՝ Լիմա երթալու յանձնարարական թղթերն էին, եւ բազմութիւն մը Բերուի արժեթուղի:

«Հրժ, հրժ, միմեաց Մարգրիէն, իրիկունը զարս եղած ստեղն ձեր հաստութիւնը մեկտեղ կ'առնուի:»

Գեղացիներն առանց դժուարութեան զինաթմաք գնած էին: Խիմնէս ձիւն ցատկեց եւ բաւա: «Մարգրիէն, կը ծանուցանեմ որ զարձեալ ծառայութեանս վերադարձայ:»

«Մտոյ՞ է, խիմնէսն էք, գոչեց Մարգրիէն, զարմացմամբ: Գնէք էք: Դասուիք համարունս էիք: Ուստի՞ կու գաք:»

«Այո մարդուն գերութեանն, կրկնեց խիմնէն զԲոլանդոյ մասնադոյնը ընելով: Կաղաչեմ գնդապետ, բո՛ւ զահրեղէն Բոլանդ է:»

«Ի մահ վիրաւորեալ՝ եկեղեցին տարունաւ է:»

«Ա՛՛ գեւա կ'ապրի ուրեմն:» գոչեց խիմնէն ուրախութեամբ:

«Դժբախտաբար յոյս չկայ, իրկնեց Մարգրիէն ուսերն թօթուելով:»

«Երկու օր եւ երկու գիշեր անդադար վաղեցի, բոաւ խիմնէն ցաւազին ձայնիւ եւ շրթունքն կը գողգողային: Եւ սակայն դաճեալ ոչ հասայ, մնացէջ բարեաւ, հարկ է որ եկեղեցին անապարեմ սա մարդը մի թողուք:»

Այնպիսի ցաւազին ձայնիւ խօսեցաւ, որ ալ ոչ դը կրնար իւր վայ տարախուսիլ: Ասանց արգելքի նորէն ձիւսն վայ ձախերցի: Ժողովուրդը ծափայ բացաւ, խիմնէն օսածարմա՛կ կը վազընէր ձիւ, գեղացիներն ալ ետեւէն: Իսկ զինուորներն զինուորայ իրենց մէջ առնալով՝ զինուորացն տարին:

21. Միտարոյն մահը:

Եկեղեցւոյ մէջտեղը անդողի մը վայ գահերէց իւր վերջին շունչը կու տար: Իւր բուրբախը Բերդոյի արքա եւ կանայք եւ տղայք ծնորդ դրած՝ կ'ազօթէին ու կու լային: Գլխին կողմն արքայապետ իւր կնքովը ծածուր լինած՝ մահուան ազօթքները կը կատարէր: Քովն իւր ամուսինն Տոննա

Մարիանն ծունկ դրած էր, իրարու ձեռքը պնդ բռնած էին: Եւ երբ գահերէցն երբեմն երբեմն իր փրկարի աշուշներն անոր վայ կը դարձնէր, ամառ սինն թախծեալ ու վճառ կերպարանք շար կողմը կը նայէր: Եւ եղած գեղեցիկութիւնը շէր կրնար բռնանել: Երեսայի նայաւածքով մը եկող թերիշներուն նայեցաւ, որոնք իրենց ուռը թօթուելով մէկ կողմը քաշուեցան: Աչքն արքայապետին գարնաց, իրեւն թէ հաղցանել կ'ուզէր, թէ երկինքն հրաշք մը պիտի չընէ՝ Բայց երկինք հրաշք չբրաւ: Կարսիա արհնաթաթախ իւր անդողից վայ կը հանգչէր, աչքն սկսաւ իւր փայլունութիւնը կորցնել: Եղուն ի սկզբանէ հետեւ բռնուած էր: Երթալով մարմինն սկսաւ զողջոյալ եւ Տոննա Մարիանն իւր ամուսինն առնէ շարժումն իւր ձեռքին մէջ կ'իմանար:

Խիմնէն ժողովուրդը ճեղքեց եւ երբ գահերէցուն մերձեցաւ՝ հեծեմալով՝ քարտու վայ ինկաւ: Ո՛հ Աստուած, շատ ուշ եկեր եմ: Դերք ինծի, Կարսիա, եւ եղայ զքեզ ուսանող: Աղտը էի մեղքներու շափ ձիւնը վաղցնել եւ նոր ձի առնալ: Ո՛հ, հիմա՛... Ո՛հ արագ շարժեր են: Ան Աստուած, Աստուած:»

Կարծեա թէ խիմնէսին բաժնէն իմացաւ գահերէցը: Անոր ձեռքը բռնելով թէթեւ շարժում մ'ըրաւ: Բայց չկրցաւ թէւ վեր վերջնեւ: Խիմնէն անոր ձեռքը բռնեց եւ սկսաւ համարել: Կարսիա երբոր իւր հաւատարմի՝ խիմնէսին ցան զգալ, գողգողացող երեսաց վայ ուրախութեան փայլ մը նշմարուեցաւ: Անոր եւ ետքն ամուսնին երեսը նայեցաւ: Եւ բերանայի խօսելէ աւելի խօսել մէջ եր այս: Երբ ուղեց իմացնել թէ իրեն պէ՛տ իւր ամուսնին ալ հաւատարմի օգնական մ'ըլլայ:

«Այո՛, այո՛, բոաւ խիմնէն, այս ինծի սուրբ կտակ մըն է, բայց ուրիշ կտակ մըն ալ ունիմ: Եղեմէ: Աստուած չուզեց որ քու ապստիւղ ըլլամ, քու վրեժխնդիրը պիտի ըլլամ:» Խիմնէն վեր ցատկեց աշուշներն սկսան փայլիլ: «Իրենց ժողովարանը, իրենց խորհուրդները, անունը, առաջնէն մինչեւ վերջնը զամենն ալ կը ծանշամ: Կսիտի վաղէ Բերդոյի քարտու վայ իրենց արեւը:»

Գահերէցն անշարժ իր պալով գլուխը ջրնցեց, եւ արքայապետին՝ խիմնէսի խօսքերուն յաւերգած լուով ինն ընդհատեց:

«Գահերէն, Թիմանացը եւ սպանողացը բուրբ սրտանց կը ներնս:» հարցոց հանդիսապէս:

Գահերէցն բռնութեամբ շարժում մ'ընել ուզեց: Երթուցներն շարժեց, բայց ձայն չկրցաւ հանել: Վերջապէս թէթեւ մը գլուխը շարժելով՝ հաստատախան պատասխան տուաւ:

«Ես ալ կ'առեմ:» քեզի, որ Աստուած բուրբ մեղաց թողութիւն տուաւ:» Այսպէս ըսելով՝ մեծող գահերէցն խաշալներէ, «Աստուծոյ դատին համար թո՛ւփամ արեւը:» քեզի երկնից գոնքը բացաւ:

Արքայապետին հաղիւ կրցաւ այս բառերն արտասանել, ուրիշ բան ալ ըսել ուզեց, բայց արտաստուած հեղեղ մը ձայնը խղիւղեց: Գլուխն անդին դարձուց եւ հեծկալով երեսը ծածկեց:

Իւր թ խամակ ներքի ցուցնելու համար՝ գլխով բռած շարժումն զահեցնելու վերել շարժումն էր։ Նոյնը կորսնցնելու պատճառով Կէս ժամ ետքը Մայր եկեղեցւոյն մեծ զանգակն սրտաւուչ ձայնիւ գոչեց, թէ Եղուատորի ժողովրդեան ընտրած գահակն մարդասպաններն, ձեռնաց տակ իւր կեանքը կնքեց։ Փողոյններու մէջ ժողովուրդը ծուռը դրած՝ գահակններու հոգւոյն համար կ'աղօթէր։

22. Վերջը։

Գահակններու յոգարկարութիւնն ամենայն հնարաւոր չբերութեամբ կատարուեցաւ։ Հազարաւորը ու բիւրաւորը զագաղնի ետեւէն գացին, ամենուն երեսնայ վրայ կը նշմարուէր, որ պարզապէս առ ի ձեւ յուզարկաւոր եղած չէին։

Քանի մ'որ ետքը համաժողովը դուստրուեցաւ։ Փոխ-գահակն լուսնի, յարգական խօսքերով յիշեց զՏանգուցեայն, եւ սպանութենէ ամիս մ'ետքը համաժողովը հանգիստապէս վճիռ մը հանեց, որուն առաջին յօդուածն հետեւեալն էր։

«Եղուատորն իւր օրհնագրին բերնովն՝ անուանաց շնորհակալութեամբ եւ խորին մեծարանաց խոստմամբ՝ երանելի Տր. Յոն Գարբիէլ Կարսիա Մորիսիոյ յիշատակն կը պատուէ եւ իւր անունը յարգանքի կը փառաւորէ։ Փառաւոր նորոգիչ հայրենեաց եւ խնայելի Իսթաբուլիստիստ Վայոյ։

Եղուատորի ժողովուրդն արդէն «Հայր յ փառաւոր անունն արուած էր իրեն։

Փողովրդեան կատարութեան զոչ չեղող եւ փառելի չկողող մարդասպաններ Սէվէրա Վերին-տեղաներէ գահակնութեամբ դուստրուած զինուորական ատենին առջեւ դատապարտեցան։ Սան-ճէպէ եւ Գուռեկոյ անհուան դատապարտեցան եւ չարաշահ հար եղան։ Տր. Բոլանդոյ պատնիսթեան անմիջեղորարար անմահիցը չլլայուն համար, աստը տարուան խիստ բանալի դատապարտուեցաւ։

Այս ամէնն պատմութեան կը վերաբերին. զասոնք պատմելու ատեն մտցանք քանի մ'ուրիշ անձինքն ալ յիշելու։

Խիսնէս Բիւրոյ գալով՝ դաւաճանութեան վրայ որոշ տեղեկութիւններ տուաւ, նշնայեալ իւր եւ երկու Գոյանդաներուն անհետանալուն վերաբերեալ իրեն տեղեկեց։ «Այնպէս անուն լօսին անդամներուն ժողովուած տունը խուզարկութիւն եղաւ։ Խիսնէսին ասոյժ անդեկութեանց ձեռքը իւր բանտարկութեան ծախն զիւրաւ գտնուեցաւ։ Նշնայեալ մասանք լաւ մը քննելով՝ փողոցի տակէն Սանճէզի տունը ամանող սարերկեայ ներքնուղին գտնուեցաւ։ Երկու Գոյանդաներն հոս էին։ — Որնայ ինչոյնիկ թէ հայր ու օրդի՛ իրենց դէմ եղած վարձեց ինչպէս բարեկամ էին. ասոնք խիսնէսին ասոյժ տեղեկութեանց միւլթ մասերն աւելի լուստարեցին եւ ամբողջացուցին։

Իրաց այս վիճակն կրնայ մակարեւորիլ, որ խիսնէսն եւ Տրոյրիգայի ամուսնութեան ամենեւեալ արդեւք մը չէր մնացած։ Երկու Գոյանդաներն Գարմասաններուն կատարութեան զոչ եղած էին. եւ զխիսնէս իրենց ազատիչը կը համարէին։

Բայց չէին ալ կրնար Եղուատոր մնալ։ Թեւ եւ այս վայրկեանին Օձին գլուխն խորտակուած ու

ջանախան էր, բայց մարդասպաններու զառնէն ապահով չէին։ Ջիւիսնէս այս երկրին մէջ արգելադրուեալ մի միայն զահեցնելու տուած կտակն էր՝ ամուսնոյն իրեն շահահաս օրդի օգնական ըլլալու։ Բայց ամենահին ալ՝ իւր սիրելւոյն արհեստն ծնող հողին վրայ անապահով կը զգար ինք զինքը։ Այլ թէ իւր՝ այլ որդւոյն կեանքը կը հազար հազար անգամ արդէն՝ ժողովրդեան յարգանքը յիշուած անուն մը կրող որդւոյն վրայ կատակաւոր լեւր առաւ։ Ուստի թեւեւ իւր ամուսնոյն մարմինը ծածկող հողն իրեն շատ յարգելի էր, բայց իմ միայն զբաւական պահպանելու հոգը զինքը գրեց, որ այս երկրէն ելլէ։

Եւ այսպէս խիսնէս եւ Տրոյրիգա ալ հոն կենալու պատճառ մը չունին. եւ իրենց ազգականներովն կը սպասեն այն վայրկեանին, երբ զինքնք Եւրոպա բերող նաւն առագաստները պիտի օտարէ։

ՄՅՈՒՄՆԵՐ

ՆՈՐԱԼԱՌԵ

Փորձիկ օդայ մարդասթեմա։

Փր. Ատոլֆ Վոլքերգ ի Նիւանպերկ գործիք մը հնարած է, որով կարելի է փառակած տեղերու անխաթմութիւնը քանակութիւնը, ուստի եւ օդայ մարդասթեման շափել։ Գործիքը շատ պարզ է, շուանի մը գոռնաւորուելէն կրնայ ստիկալ միացուիլ։ Եթէ շուանը կարմիր է, ըսել է թէ օդայ անխաթմութեան ոչինչ է. բայց երբ այս փառակար կարգ կը կազմուի, շուանին վարի մարդ կը գոռնաւորուի, եւ ձեռնակը կը զօրանայ իթէ անխաթմութեան շատ է։ Եթէ շուանը մինչեւ վեր ձեռնկած է, շուտով պիտի եւ պատուահան բանալի մը մարդը օդ բերել։ Այս գործիքը գործողներու, հիւանդանոցներու մեծ ծառայութիւն կրնայ մատուցանել։

ՏՆՏՆՈՒԿՈՒՆ

Ոման շինելու նշանակ։

Ուստի անյարմար եղան ու ծարպերն փոխանակ նետելու՝ պէտք է ի միտսին ժողովիլ եւ անկէ տան պիտոյից համար օճառ շինելու։ Օճառը համար անկէ տեսնել ծարպ կրնայ գործածուիլ, եւ նոյն իսկ սակերանաց, փարտեանց եւն եղեր կրնայ աւանդիլ։ Չափանք չնոյ մէջ գնելու է եւ քիչ մը զօրաւոր քաղաղի աւելցնելով, եփելու է, եւ պարզուած անցնելով՝ պղնձեղնելու է. պղնձեղնելէն ետեւ՝ ծորելոյն երեւոյն ծարպը կառնուի եւ կը պահուի, մինչեւ որ բաւական քանակութիւն ժողովուի։ Որնայ նաեւ մոմի, ծարպամոմի մանրածախ ալ մէջ նետուիլ։

Օճառ շինելու անհրաժեշտ կարեւոր է զօրաւոր աղիաղի (alkali) պէտք է մէջ հարեւալիտը (hectolitre) փոխ ծառի (hêtre, Բայըն աղաւ) մոխիր քարայտաւի մը վրայ կամ անօթայ մը մէջ գնել եւ ցնցողով մը վրան այնչափ անձրեւի կամ դեւախ շուր լեցնելու՝ որ թրջիլ եւ ձեռքը գնդակ շինել կարելի ըլլայ։ Այնուհետեւ եփելը քիչ շուր այս